

**GELENEKÇİ DUVAR RESMİNDE KÜLTÜREL KODLARIN
ÇÖZÜMLENMESİ: DOĞLA CAMİİ ÖRNEĞİ**

Analysis of Cultural Codes in Traditional Wall Painting: Doğla Mosque
Example

ÇİĞDEM KARAÇAY

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü,
Çorum, Türkiye
Asst. Prof., Hitit University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Painting,
Corum, Turkey

cigdemkaracay@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0002-0218-4785

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 15 Haziran 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26 Kasım 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.952747>

ATIF/CITE AS:

Karaçay, Çiğdem, "Gelenekçi Duvar Resminde Kültürel Kodların Çözümlemesi: Doğla Camii Örneği",
Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/ December 2021) 20/2

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Analysis of Cultural Codes in Traditional Wall Painting: Doğla Mosque Example

Abstract

Doğla Village is a settlement in the Mecitozu district of Çorum. The mosque in the center of the village, which was built to supply the needs of the villagers in the middle 19th century, reflects similar features with the mosque built in the countryside with external hipped roof, covering system placed in the middle of the internal flat wooden ceiling with bagdadi dome and basic space setup. Over the years, the villagers had done restorations on the weathered parts caused by nature and usage, so the building can be seen as soon as one enters the mosque's courtyard. These interventions manifest themselves in the outer space, entrance to the mosque and the minaret. There are also radical changes in the harim. For example, the original door providing the entrance to the harim was replaced with a wooden door with no artistic value. The frames of the windows illuminating the harim were renewed. The walls of the harim, the mihrab and the minbar are covered with wooden paneling up to half the height. The mahfel was extended in the east and west directions. The wooden preaching chair was replaced with a new one. Despite all these repairs, Wall painting in the harim were not interfered with. In the harim space, which is reminiscent of a painting gallery, it is seen that the areas outside the bagdadi dome, the area covered with the dome, the transitions and the upper floor windows are decorated with hand-drawn embroidery. The compositions that include floral patterns, writing, architectural depictions and geometric patterns are depicted in perfect harmony with contrasting colors. Although the date 1946 is read on the inscription cartridge in the bagdadi dome of the mosque, according to the information obtained from the villagers, it is known that the building was decorated with hand-drawn embroidery before this date. Considering the mosques in Mecitozu and the surrounding villages, it is seen that the villagers have carried out repair and renovation activities with their own means, especially in the last 50 years, in order to keep the buildings standing against time. During these activities, it should not be considered as a chance that the hand embroidery of Doğla Mosque has survived until today, especially considering that the hand-drawn embroideries decorating the wall surfaces and the ceiling were painted and covered. The aim of this study is to introduce and document the Doğla Mosque, which has not been the subject of any publication before, in terms of its architectural and decorative features. In addition, it is to try to reveal the hidden dynamics in the preservation of the wall paintings by the villagers until today. In the study, first of all, information about the architectural features of Doğla Mosque was given. Then, the hand-drawn embroidery of the

Doğla Mosque, which is the representative of a deep-rooted ornamentation tradition, reflecting a certain period was introduced in detail. It is known that the hand-drawn embroidery of the mosque was renewed in 1946. However, there is no information about the muralist depicting the hand-drawn ornaments. In this context, a literature review has been made and a field research has been made in Mecitözü and its surroundings, and the names of muralists known in the structures containing hand-drawn ornaments are mentioned. The muralist who are frequently mentioned in the region are Zileli Emin and Nakkaş İbrahim. Considering the date on which the hand-carved embroidery of the Doğla Mosque was made, and the motif and composition features, it can be thought that the muralist who made the wall paintings of the Alören Mosque also adorned the Doğla Mosque. Another point that draws attention during the field research is that decorating the structures in the region with hand-drawn embroidery has continued as a tradition for many years. This ornamentation concept still continues. However, during the repair activities carried out in the buildings, it was seen that the hand-drawn embroidery was closed and sometimes new compositions were depicted instead of the closed wall paintings. In Doğla Village, hand-drawn embroideries have been preserved for nearly a century despite the numerous repairs carried out in the mosque by the residents of the village. Doğla Mosque hand-drawn embroidery is the application of the wall painting tradition seen in religious and civil architecture in Anatolia since the 18th century in a village mosque in Mecitozu. The hand-drawn embroidery has survived to the present day with the devotion of the villagers, rather than a spectacular artistic understanding, it is valuable in terms of the spiritual value it stores. The effect of belief, respect and exaltation feelings, which shape the cultural codes of the villagers, on other traditional habits and behaviors support this view.

Keywords: Fine Arts, Islamic Arts, Painting, Mecitozu, Dogla Village Mosque, hand drawn, wall painting, traditional culture.

Gelenekçi Duvar Resminde Kültürel Kodların Çözümlemesi: Doğla Camii Örneği

Öz

Doğla Köyü, Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı bir yerleşim yeridir. Köyün merkezinde yer alan Doğla Camii, 19. yüzyılın ortalarında köy sakinlerinin ihtiyacına binaen inşa edilen, dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ortasına bağdadı kubbe yerleştirilen örtü sistemi ve basit mekân kurgusu ile Orta Karadeniz Bölgesi'nde kırsalda inşa edilen pek çok cami ile benzer plan özellikleri sergilemektedir. Yıllar içerisinde, doğa olayları ve kullanıma bağlı oluşan yıpranmayı telafi ederek yapının ibadete açık kalması adına mimari anlamda köy sakinleri tarafından gerçekleştirilen müdahaleler, caminin bulunduğu avluya girildiği andan itibaren fark edilmektedir. Bu müdahaleler dış mekânda, son cemaat yeri ve minarede kendini göstermektedir. Harim mekânında da köklü değişiklikler söz konusudur. Örneğin harime girişı sağlayan orijinal kapı sanatsal değeri olmayan ahşap bir kapı ile değiştirilmiştir. Harimi aydınlatan pencerelerin çerçeveleri yenilenmiştir. Harim duvarları, mihrap ve minber yarı yüksekliğe kadar ahşap lambri kaplanmıştır. Mahfil doğu ve batı yönlerine uzatılmıştır. Ahşap vaaz kürsüsü yenisi ile değiştirilmiştir. Tüm bu onarımlara rağmen harimde duvar resimlerine müdahale edilmemiştir. Adeta bir resim galerisini anımsatan harim mekânında, bağdadı kubbe, kubbeye örtülü bölümün dışında kalan alanlar, geçişler ve üst kat pencereler hizasında duvar yüzeyleri kalem işi nakışlarla süslüdür. Bitkisel motifler, yazı, mimari tasvirler ve geometrik süslemeye yer verilen kompozisyonlar, zıt renklerin armonisi ile mükemmel bir uyum içerisinde resmedilmiştir. Caminin bağdadı kubbesinde yer alan yazı kartuşunda her ne kadar 1946 tarihi okunsa da köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, bu tarihten önce de yapının kalem işi nakışlarla süslü olduğu bilinmektedir. Mecitözü ve çevre köylerde bulunan camiler göz önüne alındığında, yapıların zamana karşı ayakta kalabilmeleri adına, özellikle son 50 yılda, köy halkının kendi imkânları ile onarım ve yenileme faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu faaliyetler esnasında, özellikle duvar yüzeyleri ve tavanı süsleyen kalem işi nakışların boyanarak kapatıldığı dikkate alınırrsa, Doğla Camii kalem işi nakışlarının günümüze değin ulaşması şans olarak değerlendirilmemelidir. Bu çalışmanın amacı daha önce herhangi bir yayına konu olmayan Doğla Camii'ni mimari ve süsleme özellikleri açısından tanıtıp belgeleyerek, duvar resimlerinin günümüze kadar köy sakinleri tarafından korunmasındaki örtülü dinamikleri aralamaya çalışmaktır. Çalışmada öncelikle Doğla Camii'nin mimari özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Ardından köklü bir süsleme geleneğinin temsilcisi Doğla Camii'nin, belli bir dönemi yansıtan kalem işi nakışları etraflica tanıtılmıştır. Caminin kalem işi nakışlarının 1946

yılında yenilendiği bilinmektedir. Ancak kalem işi süslemeleri betimleyen nakkaş hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu bağlamda literatür taraması yapılmış ayrıca Mecitözü ve çevresinde saha araştırması yapılarak kalem işi süsleme ihtiva eden yapılarda bilinen nakkaş isimlerine ulaşılmıştır. Bölgede adından sıkça söz edilen nakkaşlar Zileli Emin ve Nakkaş İbrahim'dir. Doğla Camii'nin kalem işi nakışlarının yapıldığı tarih ile motif ve kompozisyon özellikleri göz önüne alındığında ise Alören Camii'nin duvar resimlerini yapan nakkaşın Doğla Camii'ni de bezediği düşünülebilir. Saha araştırması esnasında dikkat çeken bir diğer husus, bölgede yapıları kalem işi nakışlarla süslemenin uzun yıllar boyunca bir gelenek gibi devamlılık göstermiş olduğudur. Bu süsleme anlayışı halen devam etmekle birlikte yapılarda gerçekleştirilen onarım faaliyetleri esnasında kalem işi nakışların kapatılması, bazen de kapatılan duvar resimlerinin yerine yeni kompozisyonların betimlenmesi söz konusudur. Doğla Köyü'nde ise köy sakinleri tarafından camide gerçekleştirilen sayısız onarıma rağmen kalem işi nakışlar bir yüzyıla yakın zamandır korunmaktadır. Doğla Camii kalem işi nakışları, 18. yüzyıldan itibaren Anadolu'da dini ve sivil mimaride görülen duvar resmi geleneğinin Mecitözü'nde bir köy camisinde tezahürüdür. Kalem işi nakışların, köy sakinlerinin özverisi ile günümüze değin ulaşması ise seyirlik bir sanat anlayışından ziyade, muhtevasında sakladığı manevi değer açısından kıymetlidir. Köy halkının üzerlerine aldıkları emanetleri kuşaktan kuşağa aktarmaları, kültür kodlarını şekillendiren inanç, saygı ve tazim duygularında aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Güzel Sanatlar, İslam Sanatları, Resim, Mecitözü, Doğla Köyü Camii, kalem işi, duvar resmi, geleneksel kültür.

Giriş

Osmanlı sanatında duvar resimleri, minyatür sanatı ve Batı kültürü etkisi ile 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da ve aynı zamanda Anadolu'da dini ve sivil yapılarda Türk mimari süslemesinde yeni bir tür olarak ortaya çıkmıştır.¹ Genel perspektifte duvar resimlerinde konu çeşitleri; manzara tasvirleri, cami ya da yapı tasvirleri, gemi tasvirleri, natürmortlar ve sembolik motiflerdir.² İslam dünyasındaki dinsel-düşünsel altyapının belirleyici olması ile alakalı olarak Hristiyan azınlıkların ürettiği birkaç istisna dışında duvar resimlerinde figür kullanılmamıştır.³ 18. yüzyılda İstanbul'da ve Anadolu'da

¹ Rüşçan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 3-25.

² Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, 119-133.

³ Tarkan Okçuoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 28-29.

yayılmaya başlayan duvar resimleri İstanbul'da zamana bağlı bir gelişme gösterirken, Anadolu'daki örneklerde zamana ve bölgeye bağlı bir gelişim ve üslup birliğinden söz etmek mümkün değildir. Genel işleniş yöntemi bakımından ortak yanları Halk Sanatı olarak kabul edilebilir.⁴ Anadolu'da dini ve sivil mimaride 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve 19., 20. yüzyıllar boyunca süregelen köklü duvar resmi geleneğinin 20. yüzyıla ait bir temsilcisi Doğla Köyü'nde bulunan camidir.

Doğla Köyü, Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı, Çorum'a 47 km, Mecitözü'ne 18 km uzaklıkta küçük bir yerleşim yeridir. Köyün merkezinde yer alan Doğla Camii, köy tüzel kişiliğinin mülkiyetindedir (Şekil 1). Yapının inşa kitabesi bulunmadığı için ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. Caminin bulunduğu avlunun güneybatı köşesinde duvarda bir kitabe yer almaktadır. Söz konusu kitabenin çevirisinden,⁵ kitabenin yapıya ait olup olmadığı bilinmemekle birlikte, günümüzdeki yerine sonradan yerleştirilmiş olma ihtimali oldukça yüksektir (Şekil 2). Caminin giriş kısmında, sonradan eklenen iki katlı bölümün kapı açıklığı üzerinde dayanağını tam olarak bilemediğimiz 1881 tarihli bir tabela bulunmaktadır (Şekil 3). Ancak Doğla Camii'nin inşası bu tarihten çok daha öncedir. Hurufat defterlerinde Doğla Camii ile ilgili iki belge 19. yüzyılın ikinci yarısına aittir.⁶ İlk belge⁷ H. 1255/M. 1839 tarihli Mehmed Bin Ali isimli kişinin hatip atamasına dair atik esas; ikinci belge⁸ H. 1264/M. 1848 tarihli Seyid Abdurrahman isimli kişinin hatip atamasına dair şahsiyet kayıdır.

⁴ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, 140.

⁵ Kitabenin okunuşu; "Sahabül Hayrat Vel Hasenat Molla Musa İbni Abbas Muhammed İbni Muhammed. İyiliklerin ve yapılan eserlerin sahipleri Abbas Oğlu Molla Musa Muhammedin Oğlu Muhammed". Kitabe ve camide betimlenen yazıların transkripsiyonu için köy sakinlerinden Sultan Ünal'dı'ya teşekkür ederim.

⁶ Belgeye ulaşmam konusundaki yardımları ve belgenin transkripsiyonu için Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanı Sayın Mevlüt Çam'a teşekkür ederim.

⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Defter No: 412-0/0/0334.

⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGM), Defter No: 218-0/0266/2121.

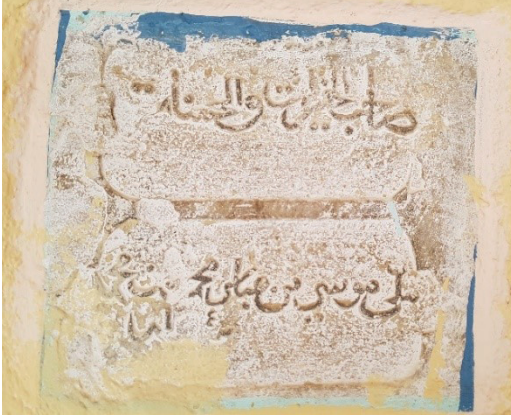
Şekil 1: Doğla Köyü ve Doğla Köyü Camii'nin Konumu (2021)

Kapı açıklığı üzerindeki tabelada okunan 1881 tarihi, harim mekânındaki kalem işi nakışlar yenilenmeden önce bağdadi kubbedeki yazı kartuşunda geçmekteydi.⁹ Bugün bağdadi kubbeyi süsleyen yazı kartuşunda 1946 tarihi okunmaktadır. Bu bilgiye göre Doğla Camii'nde harimi süsleyen kalem işi nakışların 1946 yılında yenilendiği söylenebilir. İnşa kitabesi bulunmadığı için yapılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, hurufat defterlerindeki belgelerden 19. yüzyılın ikinci yarısında mevcudiyetinden emin olduğumuz Doğla Camii, yaklaşık iki asırlık süre içerisinde köyün ihtiyacına mukabil ayakta kalabilmesi adına, köy halkı tarafından mimari anlamda gerçekleştirilen bir dizi müdahale ile özgün kimliğini kaybetmesine rağmen, caminin adeta bir resim galerisini anımsatan harim mekânındaki kalem işi nakışlar köy halkı tarafından günümüze değin korunmuştur. Doğla Camii'nin duvar resimleri her ne kadar resim sanatının parlak örneklerinden olmasa da 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'da ve Anadolu'da dini ve sivil yapıları süsleyen kalem işi nakış geleneğinin Çorum'un Mecitözü ilçesinde bir temsilcisidir. Bu geleneğin 20. yüzyıla ait motif ve kompozisyon özelliklerini yansıtmakta ve belgesel nitelik taşımaktadır.

⁹ Kasım Eryaşar, 13 Şubat 2021.

Şekil 2: Doğla Camii, Avlunun Güneybatı Köşesinde Duvara Yerleştirilen Kitabe (2021)

Şekil 3: Doğla Camii, Kuzey Cephe Giriş Kapısı (2021)

Bu çalışma, anıtsal örnekler dışında, Anadolu'da yaklaşık olarak 18. yüzyıldan itibaren köy camilerini süsleyen kalem işi nakışların heyecan verici dinamizmini, Orta Karadeniz Bölgesi'nde küçük ölçekli bir köy caminde yorumlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, günümüze değin bir yayına konu edilmemiş Doğla Camii yerinde incelenerek, plan çizimi için ölçüleri alınmış, fotoğraflarla görsel belgeleri gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler ışığında yapının plan ve mekân kurgusu hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Ardından yapının ilk inşasından kısa bir süre sonra nakşedildiğini düşündüğümüz ancak kubbede yer alan yazı kartuşundan anlaşıldığı üzere 1946

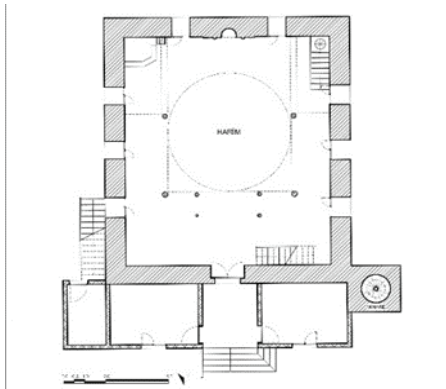
tarihinde yenilenen kalem işi nakışlar etraflica tanıtılmıştır. Yazı kartuşunda sanatçı ismine yer verilmemesi münasebetiyle, yakın çevrede bulunan camilerin kalem işi süslemeleri göz önüne alınarak, Doğla Camii kalem işi nakışlarında sanatçı meselesine değinilmiştir. Çalışmada üzerinde durulan bir diğer konu, Mecitözü ve yakın çevrede, Doğla Camii ile çağdaş ve bir zamanlar kalem işi nakışlarla süslü olduğunu tespit ettiğimiz köy camilerinin, özellikle son 50 yılda, kalem işi nakışları bağlamında özelliklerini kaybederken, Doğla Camii'nde bu sanatsal özelliğın itina ile korunmasındaki sebep üzerine düşündürmektedir. Bu çerçevede, Doğla ve civar köylerde sözlü iletişim (mülakat tekniği) yoluyla toplanan bilgiler de göz önünde bulundurularak; Doğla Köyü sakinlerinin kültür kodlarını şekillendiren inanç, saygı ve taze duyularının, gelenekselleşmiş diğer alışkanlık ve davranışları üzerine yansımalarına göz atarak, kalem işi nakışların korunması hususunda örtülü dinamikler aralanmaya çalışılmıştır.

1. Doğla Camii'nin Plan ve Mekân Kurgusu

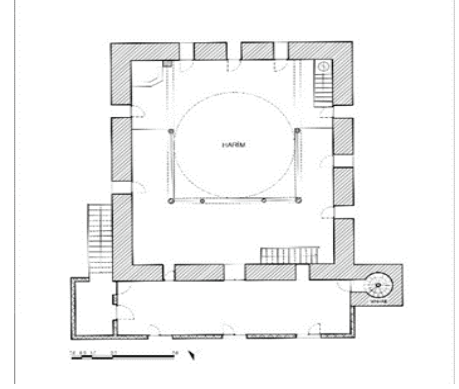
Köy merkezinde bir avlu içerisinde bulunan cami, içten içe 11.37x9.80 cm ölçülerinde kareye yakın dikdörtgen planlı bir harim, yapının kuzey cephesine sonradan eklenen iki katlı ek bir bölüm ile kuzeybatısındaki minarenden oluşmaktadır (Şekil 4, 5).¹⁰ Yapının son cemaat mekânı yoktur. Yapılan onarımlarla yapının özgün giriş kısmı kaldırılarak, kuzey cephede, cami ana kütesine bitişik, iki katlı bir giriş ünitesi eklenmiştir.

Minare hariminin kuzeybatısında yer almaktadır. Onarımlarla yenilenen minarenin dikdörtgen formlu kaidesi kesme taş, silindirik gövdesi tuğladandır. Tek şerefelidir. Silindirik formlu petek, konik bir külah ile örtülüdür (Şekil 6).

Şekil 4: Doğla Camii, Zemin Kat Planı

Şekil 5: Doğla Camii, Mahfil Planı

¹⁰ Doğla Camii'nde ölçülerin alınması ve planın çizilmesi hususunda yardımlarından dolayı, Hitit Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Araştırma Görevlisi, Rümeyza Tuna'ya teşekkür ederim.

Şekil 6: Doğla Camii Minare (2021)

Doğla Camii, Türk mimarisinde, Marmara Bölgesi¹¹, Ege Bölgesi¹² ve Karadeniz Bölgesi'nde¹³ sıkça rastladığımız, dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ortasında bağdadi kubbe yerleştirilen örtü sistemine sahiptir. Çorum ve ilçelerinde yer alan pek çok camide de benzer örtü sistemi görülmektedir¹⁴. Örtü sistemi dıştan kırma çatıyla sağlanan yapının, kesme ve moloz taşla inşa edilen beden duvarları sıvalı ve badanalıdır. Dıştan yalın bir görünüme sahip yapıda asimetrik pencere düzeni görülmektedir. Pencereler iki sıralıdır. Düşey dikdörtgen biçimli alt sıra pencerelerin üzerinde yuvarlak kemerli ya da kare biçimli daha küçük üst sıra pencereler yer almaktadır (Şekil 7).

¹¹ Bu konuda bk. Esra N. Dişören, İstanbul'daki Ahşap Cami, Mescit ve Tekkeler (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993).

¹² Bu konuda bk. İnci Kuyulu Ersoy, "Kırkağaç Çiftehanlar Camii", *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, 5 (1990); Sedat Bayrakal, "Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Gökçebeyli (Bergama) Merkez Camii ve Restorasyon", *Sanat Tarihi Dergisi*, 16/2 (2007); Cengiz Gürbıyık, "Turgutlu Irlamaz Köyü Camii", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/3 (2016).

¹³ Bu konuda bk. Mustafa Şahin, *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

¹⁴ Bu konuda bk. Fügen İlter, *Bir Anadolu Kenti İskilip* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992); Abdulkadir Dündar, *Çorum Camii ve Mescitleri* (Ankara: Motif Yayınları, 2004).

Şekil 7: Doğla Camii Güney ve Doğu Cephe Pencere Düzeni (2021)

Şekil 8: Doğla Cami Bağdadi Kubbe (2021)

Avludan harime mihrap eksenindeki çift kanatlı kapı ile girilmektedir. İç mekân, güney, doğu ve batı cephelerdeki 16 pencereden ışık almaktadır. Kuzey cephe, sonradan eklenen birim ile aynı beden duvarını paylaştığı için harim bu cepheden ışık almamaktadır. Harim, mihraba yakın bağdadi tek kubbeyle; kubbeye örtülü bölümün dışında kalan kısımlar düz ahşap tavan ile örtülüdür. Bağdadi kubbe ile düz ahşap tavan sıvalıdır. Bağdadi kubbe, yağlı boya ile boyanmış yuvarlak kesitli altı adet ahşap destekle taşınmaktadır.

Kuzeydeki sütunlar ahşap mahfil de desteklemektedir. Ahşap desteklerin arasına kemerler atılmıştır. Kubbe harime hâkimdir (Şekil 8).

Harimin kuzey, doğu ve batı tarafı mahfil olarak düzenlenmiştir. Günümüzde mihrabı “U” şeklinde saran mahfilin sonradan genişletildiği anlaşılmaktadır. Yapının kuzey cephesine eklenen birimin ikinci katı, mahfilin arka kısmında ikinci bir mahfil olarak düzenlenmiştir. Bu bölüme giriş, kuzey duvarın batı kısmına açılan bir kapının yanı sıra, caminin kuzeydoğu cephesinden merdiven ile sağlanmaktadır. Minareye mahfilin kuzeybatısındaki kapıdan çıkılmaktadır.

Şekil 9: Doğla Camii Kuzey Cephe, Mahfil (2021)

Mahfilin alt kısmı üç bölüme ayrılmıştır. Mihrap mihveri olan orta bölüm harime girişi sağlarken, doğu ve batı taraf korkuluklarla çevrili mahfil kısmı olarak tertip edilmiştir. Üst mahfil katına harimin kuzeybatısındaki 11 basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Üst mahfil, kuzeyde yağlı boya ile boyanmış yuvarlak kesitli iki ahşap destek üzerine, doğu ve batıda ise bağdadi kubbeyi taşıyan destekler üzerine oturmaktadır (Şekil 9).

Şekil 10: Doğla Camii Mihrap (2021)

Şekil 11: Doğla Camii Orijinal Ahşap Vaaz Kürsüsü, Solda (2021)

Şekil 12: Doğla Camii Minber, Sağda (2021)

Mihrap, kible duvarı ortasında, kuzey girişi aksında konumlanmıştır. Dikdörtgen çerçeve içine alınan yarım daire şeklinde girintili bir nişe sahip mihrap, köşelik, kavsara, niş ve sütuncelerden meydana gelmektedir (Şekil 10). Harimin güneydoğu köşesinde yer alan vaaz kürsüsü yenidir. Caminin mahfil katında muhafaza edilen eski kürsü dört ayağa oturan ahşap konsol şeklindedir (Şekil 11). Ahşap minber güneybatı köşede, batı duvarına bitişiktir. Kapı alınlığı boş olup köşe topuzlarının ortasında ahşaptan bir taç vardır. Taht kısmı külahla örtülüdür (Şekil 12).

2. Doğa Camii Kalem İşi Süslemeleri

Caminin kalem işi süslemeleri, parşömen kâğıda çizilen motiflerin genel hatlarıyla yüzeye aktarılmasının ardından fırça ile renklendirilen bezemelerin bağdadi kubbe ve kubbe dışındaki tavan yüzeyinde, güney, doğu ve batı cephelerde sıvalı duvar yüzeylerinde; bitkisel motifler, yazılı bezemeler, mimari tasvirler ve geometrik desenler şeklinde uygulanmıştır. Duvar yüzeylerinde yer alan bezemeler, özgün halinde beden duvarlarının tamamını kaplamakta iken günümüzde üst sıra pencerelerin alt hizasından başlamaktadır.

Harimin en göz alıcı bezemeleri kubbede yer almaktadır. Mihraba yakın yer alan bağdadi kubbe içten sıvanarak, sıva üzerine bitkisel, geometrik ve yazılı bezemeler yapılmıştır. Tezyinat, kubbenin merkezinde yer alan dairesel madalyondan çıkan ışınsal çizgiler halinde kubbe eteğini çepeçevre kuşatan bordür sırasına uzanmaktadır. Kubbe merkezinde iki dairesel madalyon iç içe yer almaktadır. Merkezdeki kâse şeklinde yuvarlak madalyon yüzeyine açık kahverengi, sarı ve yeşil renklerin hâkim olduğu natürmort işlenmiştir. Bu madalyonu çevreleyen ikinci madalyon pembe, mavinin açık ve koyu tonlarında kıvrık dallar, yapraklar ve çiçek demetleri ile süslenmiştir. Merkezdeki bu kompozisyondan kubbe eteğine uzanan ışınsal çizgiler, madalyon ile kubbe eteği arasında kalan bölümü sekiz eşit parçaya ayırmaktadır. Bu parçalardan her biri, yeşil, sarı, pembe, kahverengi ve mavi renklerin hâkim olduğu ince dallar arasına yerleştirilen yapraklar, kıvrık dallar, çiçek gırlandları gibi boyalı nakışlar ile süslenmiştir. Kubbenin mihrap tarafında, çiçekli ve yapraklı dallar arasında üst üste iki tane dikdörtgen yazı kartuşuna yer verilmiştir. Kırmızı zemin üzerine beyaz renkle, ilk sıradaki kartuşta Osmanlı alfabesi ile “Bismillahirrahmanirrahim” ve ikinci sıradaki kartuşta “Yevme La Yenfeu Malûn Ve Benune İllâ Men Etallaha Bi Galbin Selim 1946”¹⁵ yazmaktadır. Yazı kartuşunun iki yanında yer alan sarı renkli vazolar çiçek buketleri ile betimlenmiştir. Kubbe eteğini iki bordür kuşağı çevrelemektedir. Bu bordürlerin ilkinde stilize çiçek ve yaprak motifleri ile oluşturulan

¹⁵ “Mal ile evlat O günde fayda vermez. Ancak Allah’a yapılan ibadetler müstesna ” (Şuarâ Suresi, Ayet 88-89).

bitkisel süsleme, ikinci bordürde siyah ve gri renklerde baklava desenleri ile oluşturulan geometrik süsleme hâkimdir (Şekil 13).

Şekil 13: Doğla Cami Kubbe (2021)

Bağdadi kubbenin pandantiflerinde, birer madalyon içinde kalem işiyle yazılmış yazılar ve yazı madalyonlarının çevresinde kırmızı, sarı, kahverengi, yeşil ve siyah renklerin hâkim olduğu bahar dalları, çiçek buketleri ve vazo içerisinde çeşitli çiçekler resmedilmiştir. Yazı madalyonları doğu, kuzey ve batı cephelerde pandantiflerde simetrik olarak yer almakta ve kubbenin etrafını dolanmaktadır. Yazı madalyonlarında siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs hatla “Ebubekir-i Sıddık”, “Ali Kerremallahü veçhe”, “Hüseyin Radiyallahu anh”, “Hasan Radiyallahu anh”, “Osman Radiyallahu anh”, “Ömer’ül-Fâruk Radiyallahü anh” yazmaktadır. Mihrap kemerlerinin iç yüzeyleri mavi ile renklendirilmiştir (Şekil 8).

Kubbe ile örtülü bölümün dışında kalan alanlardan, tavanın doğu ve batı kanatlarında yoğun süsleme programı devam etmektedir. Doğu ve batı kanat, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen tablalar halindedir. Bu alanlarda kahverengi, yeşil, mavi, siyah ve kırmızı renklerin hâkim olduğu bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen tablaların kısa kenarları, tek sıra stilize kıvrık dal motifleri ile hareketlendirilmiş, uzun kenarlarda düz çizgiler halinde devam ederek, tavan yüzeyinde betimlenen çiçek buketlerini bordür misali çevrelemiştir (Şekil 14-15). Kompozisyon, her iki kanatta kadınlar mahfiline kadar devam etmektedir. Kadınlar mahfilinin tavan yüzeyi süslemesizdir.

Şekil 14: Doğla Camii Batı Tavan Yüzeyi, Solda (2021)

Şekil 15: Doğla Camii Doğu Tavan Yüzeyi, Sağda (2021)

Anadolu'da, camilerde kalem işi bezemenin en yoğun olduğu yer güney duvarıdır. Özellikle mimari tasvirler, kible duvarında yoğunlaşmaktadır.¹⁶ Doğla Camii'nde de, kubbeden sonra süslemenin en yoğun olduğu yer güney duvarıdır. Süslemeler üst sıra pencerelerinin alt ve üst seviyeleri ile pencere açıklıklarının aralarında görülmektedir. Biri mihrap üzerinde olmak kaydıyla üçlü düzenlenen güney cephe pencerelerini iki yana açılmış perde motifi süslemektedir. Pencere açıklıklarının aralarında, simetrik olarak iki kubbeli, tek minareli iki cami tasviri ile vazolar içerisinde çiçek buketleri betimlenmiştir. Güney duvarda dikkat çeken bir diğer süsleme unsuru, birer madalyon içinde kalem işiyle yazılan yazılardır. Mihrabın batısında yer alan madalyonda siyah zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs hatla "Allah Celle Celalühu" ve mihrabın doğusunda tasvir edilen madalyonda "Muhammed Aleyhisselâm" yazmaktadır. Güney duvarın batı ucunda yer alan kompozisyon minberin

¹⁶ Şener Dilek, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 404.

hemen üzerinde bir pano içerisinde verilmiştir. Kompozisyonda, kalın bir ağaç gövdesinden uzanan dallar duvar yüzeyine yayılmaktadır. Dalların ucunda betimlenen irili ufaklı çiçek motifleri soyutlanmıştır. Güney duvarın doğu ucunda yer alan süslemeler vaaz kürsüsü üzerinde bir pano içerisinde tasvir edilmiştir. Kompozisyonda, kıvrık dallar arasına yerleştirilen yaprak motifleri ve üç sarı renkli vazo içerisinde çiçek buketleri resmedilmiştir. Güney duvarda üst sıra pencerelerin alt seviyesini çeşitli egzotik ağaçlar ile çiçekli ve yapraklı dallardan boyalı nakışlar süslemektedir (Şekil 16).

Şekil 16: Doğla Camii Güney Duvar Yüzeyi Süslemeleri (2021)

Şekil 17: Doğla Camii Doğu Cephe Kalem İşi Süslemeler (2021)

Şekil 18: Doğla Camii Batı Cephe Kalem İŖi Süslemeler (2021)

Harimin doğu duvarında betimlenen kompozisyon kadınlar mahfiline kadar devam etmektedir. Duvar yüzeyine yeŖil renkli bir servi ağacının da tasvir edildiği çeŖitli türde stilize ağaç motifleri, bahar dalları, yaprak kıvrımları ve vazoda içerisinde iek buketleri resmedilmiŖtir. Doğu duvarda yer alan iki pencere, iki yana aılmıŖ ve tepeden bir fiyonkla tutturulmuŖ perde motifi ile sslenmiŖtir. Ayrıca duvarda yazı karakterli bezemeler de yer almaktadır. Açık kahverengi zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs hat ile ilk madalyonda “Adem”; ikinci madalyonda “Hud”; yine açık kahve zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs hat ile yatay dikdörtgen kartuŖta “Bill-i HabuŖŖi” nakŖedilmiŖtir. Kalem işi süslemeler kadınlar mahfili hizasında duvar yüzeyine boyalı nakıŖ olarak iŖlenen pilaster ile sonlanmaktadır (Ŗekil 17).

Batı duvarda tasvir edilen süslemeler, doğu duvarda olduğu gibi kadınlar mahfiline kadar devam etmektedir. Duvar yüzeyine bahar dalları, yaprak kıvrımları ve vazoda içerisinde iek buketleri resmedilmiŖtir. Batı duvarda yer alan iki pencere, iki yana aılmıŖ ve tepeden bir fiyonkla tutturulmuŖ perde motifi ile sslenmiŖtir. Yazı karakterli bezemelerin grldğu iki madalyondan ilkinde açık kahverengi zemin üzerine beyaz renkte celi sülüs hat ile “İdris”, ikinci madalyonda “Nuh” yazmaktadır. Kalem işi süslemeler kadınlar mahfili hizasında duvar yüzeyine boyalı nakıŖ olarak iŖlenen pilaster ile sonlanmaktadır (Ŗekil 18).

3. Sanatsal Açıdan Mihrap

Doğla Camii'nde duvar resimlerinin dışında tezyinatın görüldüğü tek eleman mihraptır. Taş mihrap yağlı boya ile boyalı olup mihrap nişi kavsaraya kadar ahşap lambri kaplanmıştır. Yarım daire profilli mihrap, dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Dikdörtgen çerçevenin etrafını stilize kıvrık dalların yinelendiği bir bordür kuşağı dolanmaktadır. Mihrabın alınlık bölümü dikdörtgen yazı çerçevesi ihtiva etmektedir. Çerçeve, Âl-i İmrân Suresinin 37. ayetinin, "Küllemâ de hale aleyhâ Zekerıyye'l Mihrâb"¹⁷ kısmı yazmaktadır. Nişin gömme sütunceleri, akant yapraklı birer vazo ile taçlandırılmıştır. Mihrap nişinde perde motifi kullanılmıştır. Perde motifi ile sütunceler altın renkli yağlı boya ile boyanarak sade mihraba dinamik bir etki kazandırılmıştır (Şekil 10).

4. Doğla Camii Kalem İşi Nakışlarında Sanatçı Meselesi

Bölgede dini yapıları duvar resimleri ile süslemenin uzun yıllar boyunca adeta bir gelenek gibi süreklilik gösterdiğini ortaya koyan eser sayısı oldukça fazladır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze özgünlüğünü koruyarak gelmiş, bir kısmı ise camilerde gerçekleştirilen onarımlar esnasında değişime uğramıştır. Kalem işi süslemeleri, köy halkının gayreti ile günümüze kadar ulaşan Doğla Camii'nde, kubbenin mihrap tarafında, üst üste yerleştirilen iki dikdörtgen yazı kartuşundan alttakinde 1946 tarihi okunmaktadır. Bu tarih, caminin boyalı nakışlarının yenilendiği yıla işaret etmektedir. Yazı kartuşunda sanatçı ismi bulunmamaktadır. Bölgede gerçekleştirdiğimiz sözlü tarih esnasında, Doğla Köyü Camii'nin kalem işi süslemelerini betimleyen sanatçı ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak yakın çevre yapılarında sanatçı ismine rastlanan eserler mevcuttur.

Bölgede adından sıkça söz edilen sanatçılar Zileli Emin ve Nakkaş İbrahim'dir. Mecitözü'ne 52 km uzaklıkta bulunan Amasya'nın İlçesi Merzifon'da, Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii ve Merzifon Kara Mustafa Paşa Camii şadırvanının 1875 tarihli kalem işi nakışları şadırvanın kubbesinde yazan isme göre Zileli Emin'e aittir.¹⁸ Merzifon Piri Baba Türbesi'nde ziyaret mekânının kubbe geçiş sistemleri ile duvar yüzeylerinde yer alan 1904 tarihli kalem işi süslemeleri betimleyen isim ise Nakkaş İbrahim'dir.¹⁹ Kalem işi nakışlarda kendi üsluplarına göre sanatlarını icra eden bu iki sanatçı, sanatçı ismi ihtiva etmeyen yapılarda dahi, süslemenin karakteristik özelliklerine göre ayırt edilebilmektedir. Örneğin, Mecitözü'ne 56 km uzaklıkta bulunan Amasya'da, Amasya Gümüşlü Camii'nin 19. yüzyılın ikinci yarısına ait olması muhtemel

¹⁷ "Zekerıyya mihrâba her girdiğinde..."

¹⁸ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, 64-68.

¹⁹ Murat Çerkez, "Merzifon Türbeleri", *Sanat Dergisi* 0/11 (2010), 74.

kalem işi süslemeleri ile Amasya Sultan II. Bayezid Camii Şadırvanının kalem işi süslemeleri, üslup açısından sanatçının Zileli Emin olduğuna kuşku bırakmamaktadır.²⁰ Amasya'nın Gümüşhacıköy İlçesi'nde Hacı Nazır Baba Türbesi ile Ali Pir Civan Türbesi'nin kalem işi süslemeleri, üslup benzerliği ve Ali Pir Civan Türbesi'nde kalem işi süslemelerin yapıldığı 1902 yılının, Merzifon Piri Baba Türbesi kalem işi süslemeleri ile yakın tarihli olması açısından Nakkaş İbrahim'i akla getirmektedir.²¹ Amasya'nın Hamamözü İlçesi, Çay Köyü Camii'nin 1903, 1904 tarihli kalem işi nakışları ile Gümüşhacıköy İlçesi Köseler Köyü Camii'nin 1908, 1910 tarihli kalem işi nakışları, konu ve üslup birliği göz önüne alındığında Nakkaş İbrahim veya ekibine işaret etmektedir.²²

Şekil 19: Alören Köyü Camii, Güney Duvar Resimleri, Solda (Çerkez, 2019)

Şekil 20: Doğla Köyü Camii, Güney Duvar Resimleri, Sağda (2021)

Mecitözü'ne bağlı Alören Köyü'nde 19. yüzyılın sonlarında inşa edilen Alören Köyü Camii'nin kalem işi süslemeleri, aynı ilçeden bir örnek olması ve daha da önemlisi duvar resimlerinin Doğla Camii ile yakın tarihlerde yapılmış olması açısından sanatçı meselesine bir nebze olsun ışık tutmaktadır. Alören Camii ile Doğla Camii'nin kalem işi süslemeleri bazı açılardan benzerlik göstermektedir. Alören Camii'nin duvar resimlerinde betimlenen buket çiçekler, natürmortlar, stilize ağaçlar, yazı madalyonlarında okunan yazılar, "C", "S" biçimli kıvrım yapraklar, meyve kâsesi motifleri ile mimari açıdan farklı betimlenmiş olsa da her iki yapıda görülen cami tasvirleri bahsi geçen

²⁰ Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, 64-85.

²¹ Savaş Yıldırım, "Amasya Gümüşhacıköy Türbelerindeki Kalem İşİ Süslemeler". *Art Sanat* 10 (2018), 306-307.

²² Mustafa Kemal Şahin, "Amasya Hamamözü- Çay Köyü Gümüşhacıköy Köseler Köyünde Bilinmeyen İki Cami", 12.. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, ed. A. Osman Uysal vd. (İzmir: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, 2010), 88.

benzerliğe örnek olarak verilebilir. Özellikle her iki caminin güney duvarında kıvrım dallar üzerinde betimlenen vazoda çiçek buketleri üslup açısından oldukça yakındır (Şekil 19-20). Bununla birlikte, Alören Camii'nde görülen keşkül, teber gibi tarikat sembolleri, bayrak ve saat tasvirleri farklı dinamiklerin etkisini göstermektedir. Düz ahşap tavanlı camide görülen kalem işi süslemeler, dönemin süsleme ve kompozisyon özelliklerine hâkim bir sanatçı tarafından betimlenmiş olmalıdır. Camide, mahfil katı minare kütleleri üzerindeki süsleme kitabesinde yer alan ve tam olarak okunamasa da "... Ahmet oğlu... Ali Hüseyin... ve amca oğlu... 1942" yazısından hareketle, bölgede kalem işi süslemelerde adından sıkça söz edilen Zileli Emin ve Nakkaş İbrahim ekolünden gelen başka yerel usta grubu ve ustanın faaliyet gösteriyor olması muhtemeldir.²³ Alören Köyü Camii kalem işi süslemeleri kitabeye göre Doğla Camii'nden dört yıl evvel, 1942 yılında yapılmıştır. Ayrıca aynı ilçenin birbirine yakın köylerinde bulunan bu iki camide tasvir edilen kompozisyon bütünsel panoramada birbirine yakın bir sanat anlayışı sergilemektedir. Bu hususlar dikkate alındığında Doğla Camii ile Alören Camii duvar resimlerinin aynı nakkaş tarafından resmedilmiş olması muhtemel görünmektedir.

Mecitözü ve çevresinde bir zamanlar kalem işi nakışlarla süslü olan ancak bu sanatsal değeri günümüze ulaşmayan camiler de mevcuttur. Bu yapılara örnek olarak Doğla Köyüne 10 km. mesafede bulunan Söğütünü Köyü Camii verilebilir. Birkaç yıl öncesine kadar Söğütünü Köyü Camii'nin harim bölümü çam ağacı, ardıç ağacı ve sürahi çiçeği gibi bitkisel karakterli motiflerle süslü idi. Bölgede Şişko Mehmet olarak bilinen nakkaş Mehmet Sebil tarafından 1965 yılında tasvir edilen bu duvar resimleri, cami onarılrken köy sakinleri tarafından beyaz boya ile boyanmak suretiyle kapatılmıştır. Mehmet Sebil'in civarda daha pek çok caminin harim mekânını kalem işi nakışlarla süslediği bilinmektedir.²⁴ Ne yazık ki Söğütünü Köyü Camii gibi bahsi geçen diğer camilerin de duvar resimleri günümüze ulaşmadığı için Mehmet Sebil'in kalem işi nakışlarını belgelemek mümkün olmamıştır. Ancak bölgede ulaşılan bir nakkaş ismi olması açısından önemlidir.

Bir zamanlar harim mekânı adeta bir resim galerisini anımsatan bir başka yapı Doğla Köyüne 12 km mesafede bulunan Çıkrık Köyü Camii idi. Giriş kapısı üzerinde asılı tabelaya göre 1904 yılında inşa edilen cami, dıştan kırma çatı, içten düz ahşap tavan ortasına bağdadi kubbe yerleştiren örtü sistemine sahiptir. İhtiyaç dâhilinde belli dönemlerde köy halkının imkânları ile onarılan caminin bağdadi kubbe ve harim duvarlarını süsleyen nakışlar onarımlar esnasında sıvanarak kapatılmıştır. Bugün camiye süsleyen mevcut

²³ Murat Çerkez, "Mecitözü'nde Mütevazı Bir Külliye: Alören Köyü Külliyesi", *History Studies* 11/2 (2019), 510-511.

²⁴ Sinan Kurt, 13 Şubat 2021.

kalem işi nakışlar 2019 yılında nakkaş Nail Çalışkan tarafından yapılmıştır (Şekil 21-22). Caminin kubbesinde özgün kompozisyona kısmen bağlı kalınırken, kubbe dışındaki alanlarda yeni bir süsleme repertuarı görülmektedir. Nakkaşlığa hattat babası Murat Çalışkan vasıtasıyla başlayan Nail Çalışkan'ın mukavvadan yüzeye aktardığı kalem işi nakışlar ile Hattat Murat Çalışkan'ın parşömen, mukavva veya levha üzerine kalıplaştırdığı hat sanatı örnekleri bugün Çıkrık Camii'ni süslemektedir. Camide sanatçı/usta ismi olarak "Murat" yazmaktadır.²⁵

Şekil 21: Çıkrık Köyü Camii, Kubbe Kalem İşİ Süslemeler (2021)

Şekil 22: Çıkrık Köyü Camii, Harim Kalem İşİ Süslemeler (2021)

²⁵ Nail Çalışkan, Kişisel Görüşme, 13 Şubat 2021.

19. yüzyıldan itibaren camileri boyalı nakışlarla süslemenin adeta geleneksel bir davranış biçimine dönüştüğü Mecitözü ve çevresinde, yukarıda verilen örnekler ışığında kronolojik olarak; 19. yüzyılın son çeyreğinde “Zileli Emin”, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde “Nakkaş İbrahim”, 20. yüzyılın ortalarında tam ismi bilinmemekle birlikte “... Ahmet oğlu... Ali Hüseyin... ve amca oğlu...”, 20. yüzyılın üçüncü çeyreğinde “Şişko Mehmet” olarak bilinen “Mehmet Sebil” ve günümüz eserlerinde “Nail Çalışkan” saptanabilen nakkaş isimleridir.

5. Doğla Camii Duvar Resimlerinin Korunmasında Etkili Dinamikler

Doğla Camii, ihtiyaca binaen inşa edilen küçük bir köy camidir. Uzun yıllar köy halkına hizmet eden camiyi köy sakinlerinin ayakta tutma çabası kapsamlı birçok yenileme faaliyetini gerekli kılmıştır. Bunun sonucunda cami özgün mimari özelliklerini büyük ölçüde yitirse de, Mecitözü ve yakın çevrede metruk veya yıkılıp yeniden inşa edilen camiler göz önüne alındığında, Doğla Camii'nin kalem işi nakışlarının günümüze ulaşması önemlidir. Dıştan mütevazı bir görünüm sergileyen caminin harim mekânı adeta bir sanat galerisini anımsatmaktadır. Bu ise köy sakinlerinin camiyi mimari anlamda daha kullanışlı hale getirme konusundaki özgür davranışlarına karşın, sanatsal değerlerini koruma hususundaki ihtiyatlı davranışlarını gözler önüne sermektedir.

19. yüzyıldan itibaren boyalı nakışlarla süslü camilerin yaygınlaştığı Mecitözü ve çevresinde, özellikle son 50 yılda, bu nakışları koruma hususunda hassasiyetin yitirildiği gözlemlenmektedir. Söğütönü Köyü Camii'nde olduğu gibi bazı camilerde boyalı nakışlar sıvanarak tamamen kapatılırken, Çıkrık Köyü Camii'nde olduğu gibi eski nakışlar kapatıldıktan sonra özgün süslemenin dışında yeni kompozisyonların betimlendiği görülmektedir. Peki, Doğla Camii'nin 1946 yılında yenilenen kalem işi nakışlarının 75 yıldır korunmasına etki eden unsur ne olmuştur? Bu soruya cevap ararken, bahsedilen yıllarda, boyalı nakışlarına müdahale edilmeyen iki farklı caminin serüvenine göz atmak yerinde olacaktır.

Bu yapılardan ilki Mecitözü Elvan Çelebi Zaviyesi'dir. Yapının kuruluşu ile ilgili değişik tarihler söz konusu olmakla birlikte, kesin olan zaviyenin 14. yüzyıldaki mevcudiyetidir. Yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Cami kısmında şimdiki tavan kaplaması ve mahfil 1750'den sonra büyük ölçüde tamir görmüştür. Barok profilli ahşap tavan eteği ve mahfil kemerlerinde görülen kalem işi süslemeler ise 18. yüzyıl sonu 19. yüzyılın ilk yarısının

zevkine uygun bir üslup sergilemektedir.²⁶ Yapının kalem işi süslemeleri, kır çiçekleri, ince dallar arasına serpiştirilen yapraklar, çiçek buketleri ve natürmort gibi ağırlıklı olarak bitkisel motiflerden müteşekkildir. Bunun yanı sıra tavan eteğini dolanan bordürde karşılıklı tasvir edilen ibrik motifleri ve madyonlar içinde betimlenen yazı karakterli süslemeler kompozisyonun diğer öğeleridir (Şekil 23-24). Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait 17.01.1975 tescil tarihi ve 152 sayılı karar ile taşınmaz kültür varlıklarının yapı esasları ve denetimine ilişkin ilkeleri hususunun gözetildiği yapının kalem işi nakışlarına 1975 yılından itibaren amatör bir müdahale olmamıştır.

Şekil 23: Elvan Çelebi Zaviyesi, Kalem İşİ Süslemeler (2019)

Şekil 24: Elvan Çelebi Zaviyesi, Kalem İşİ Süslemeler (2019)

²⁶ Semavi Eyice, "Çorum'un Mecitözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi", *Türkiyat Mecmuası* 15 (1968), 238.

Diğer yapı, Doğla Köyü'ne 15 km uzaklıktaki Üçköy Köyü'nde bulunan camidir. Eser, Ankara Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 9.4.1983 tarih ve A-4245 sayılı kararıyla tescillenmiştir. Camide betimlenen kalem işi nakışlar, bağdadi kubbede geometrik karakterli motifler ve duvar yüzeylerinde yazı madalyonlarından müteşekkildir.²⁷ Üçköy Camii'nin mütevazı kalem işi nakışlarının uzun yıllar korunarak günümüze ulaşması şaşırtıcı değildir (Şekil 26-25). Çünkü, caminin minare kaidesi üzerinde yer alan onarım kitabesine göre 1897 yılında bakımdan geçirilen yapının, restorasyon çalışmalarının başladığı Ağustos 2020 tarihindeki metruk vaziyeti dikkate alındığında, 1897 yılından itibaren caminin mimari ve mimari süslemesine köy sakinlerinin müdahalesi olmadığı anlaşılmaktadır.

Şekil 25: Üçköy Köyü Camii, Kuzeyden Genel Görünüş (2018)

Şekil 26: Üçköy Köyü Camii, Bağdadi Kubbe (2018)

²⁷ Çiğdem Karaçay, "Çorum Üçköy Köyü Camii: Mimari ve Süsleme Özellikleri", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (2019), 529-532.

Üçköy Camii bugün ibadete açıktır. İl Özel İdaresi tarafından 2017 yılında, rölöve, restorasyon ve restitüsyon projeleri hazırlanarak Ankara Kültür Varlıkları Koruma Kurulu tarafından onaylanan caminin restorasyon uygulama ihalesi 15.06.2020 tarihinde yapılarak, aynı tarihte yüklenici firma ile sözleşme imzalanmıştır. Caminin restorasyon çalışması Ocak 2021 tarihinde tamamlanmıştır.²⁸ Harim mekânındaki süslemeler restorasyon çalışmaları devam ederken nakkaş Nail Çalışkan tarafından aslına uygun olarak yenilenmiştir.

Köy tüzel kişiliğinin mülkiyetinde olan Doğla Camii'nde ise yapının ibadete açık kalabilmesi için köy sakinleri tarafından gerçekleştirilen müdahaleler esnasında, kalem işi nakışların bilinçli bir şekilde köy halkı tarafından korunduğu görülmektedir. Yapıda gerçekleştirilen müdahalelere değindiğimizde, kalem işi nakışların korunmasında gösterilen özveri daha net anlaşılacaktır.

Yapı, desteklerle taşınan küçük ahşap kubbesi dışında, farklı dönemlerde gerçekleştirilen çeşitli müdahalelerle özgün mimari özelliğini kısmen kaybetmiştir. Bu müdahaleler, avluya girildiği andan itibaren son cemaat yeri ve minarede kendini göstermektedir. Bugün, yapının kuzey cephesinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan birim camiye sonradan eklenmiştir. Bir diğer müdahale harimin kuzeybatısında yer alan minarede görülmektedir. Orijinalinde ahşap olan minare zaman içerisinde meydana gelen yıpranma ve çürüme nedeniyle 1970'lerde yıkılarak köy halkının imkânları ile tuğla minare inşa edilmiştir.²⁹ Minareye çıkış onarım öncesinde girişin batısında yer alan ahşap bir merdiven ile sağlanmakta iken, onarım sonrasında üst kat mahfilin batı duvarından açılan bir kapı ile sağlanmaktadır.

Yapının sıvalı ve boyalı dış cepheleri sade bir görünüm sergilemektedir. Harime girişi sağlayan orijinal kapı, kuzey cepheye ek birim eklenirken, santsal açıdan değeri olmayan çift kanatlı ahşap bir kapı ile değiştirilmiştir. Yapıda gerçekleştirilen müdahaleler harim mekânında da devam etmektedir. Harim duvarları tabandan 95 cm yüksekliğinde ahşap lambri ile kaplanmıştır. Harimi aydınlatan pencerelerin çerçeveleri yenileri ile değiştirilmiştir. Müdahalenin en yoğun olduğu bölümlerden biri de mahfiledir. Özgün halinde harimin sadece kuzey yönü mahfil olarak düzenlenirken, gerçekleştirilen müdahalelerle mahfil, doğu ve batı yönlere uzatılarak üç yönde mihrabı kuşatmaktadır. Ayrıca mahfile çıkan merdivenlerin ahşap korkulukları ile mahfil korkulukları, demir korkuluklar ile değiştirilmiştir. Harime ait özgün elemanlar da onarımlarda büyük ölçüde yenilenmiştir. Yağlı boya ile boyalı mihrap nişi kavsaraya kadar ahşap lambri kaplanmıştır (Şekil 10, 27). Minber

²⁸ *Trt Haber*, "Çorum'da restore edilen Osmanlı dönemine ait cami ibadete açıldı" (8 Ocak 2021).

²⁹ Habib Ünalı, 13 Şubat 2021.

yağlı boya ile boyanmış ve yarı yüksekliğe kadar ahşap lambri kaplanmıştır. Ahşap vaaz kürsü, sanatsal açıdan değeri olmayan yeni bir kürsü ile değiştirilmiştir.

şekil 27: Doğla Camii Mihrap, Ahşap Lambri Kaplanmadan Önceki Vaziyeti (2020)

19. yüzyılın ortalarında inşa edilen Doğla Camii'nde, doğa olaylarının yanı sıra yıllar içerisinde kullanıma bağlı oluşan yıpranmanın etkilerini en aza indirmek için köy halkı tarafından gerçekleştirilen onarımlar, mimari anlamda yapının özgün dokusunu kısmen yitirmesine sebep olmuştur. Buna karşın yapının boyalı nakışlarının köy sakinleri tarafından korunması, "Sanat toplumların örtülü dinamiklerini görmek için seçkin bir aratırı"³⁰ ifadesini anımsatmakla birlikte köy halkının geçmişle olan manevi bağının gücünü göstermektedir.

"Varlığın ve çevresinin farkında, yaradılışın bilincine vakıf insan için; varlığın, çevresinin, dünyanın sorumluluğunu yüklenmiş insan için; üzerine aldığı emanetlerin hüsn-ü muhafazasından ve güzelleştirilmesinden önde gelen başka bir ideal de olmazdı..."³¹

Doğa Köyü sakinleri de üzerlerine aldıkları emanetleri kuşaktan kuşağa aktarmayı kendilerine borç bilmiflerdir. Köy halkının geleneklerini korumak hususunda gösterdikleri hassasiyeti vurgulamak adına, caminin minberinde

³⁰ Pierre Francestel, *Art et technique aux IXIe et XXIe siècles* (Paris: Minuit, 1956) akt. Nathalie Heininch, *Sanat Sosyolođisi*, ev. Turgut Arnas, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2017), 33.

³¹ Turgut Cansever, *İslam'da şehir ve Mimari* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 182.

yaklaşık bir asırdır muhafaza edilen parça kumaşın kısa öyküsüne değinmek yerinde olacaktır.

Minber, mimari bir eleman olmanın ötesinde, köy halkının inançları bağlamında simgesel yanı güçlü bir kumaşa ev sahipliği yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yer aldığı, yaklaşık 100x120 cm ölçülerinde, krem renkli parça kumaş ile ilgili;

1940'lı yıllarda köyde insanlar ve hayvanlar arasında salgın hastalık yayılır. Hızla yaşanan ölümlerin ardından, köy halkı, köy sakinlerinden Müfessir Süleyman Ögütverici'den yardım talebinde bulunurlar. Süleyman Ögütverici salgın hastalığa çare olarak, parça kumaşa şifa niyetine ayetler yazar ve köyde yaşayan tüm canlıların her yıl Nisan ayında bir defa bu parça kumaşın altından geçmelerini buyurur (Şekil 28).³²

Şekil 28: Doğla Köyü, Duaların Yazılı Olduğu Parça Kumaş, Solda (2021)

Şekil 29: Doğla Köyü, Süleyman Ögütverici'nin Mezarı, Sağda (2021)

Süleyman Ögütverici'nin mezarı, Doğla Köyü'nde bir tepe üzerindeki kabristandadır. Mezar taşı üzerinde, "Büyük Müfessir Süleyman Ögütverici Hoca" yazmaktadır. Doğum tarihi 1893 olan müfessirin ölüm tarihi 1944'tür. Salgın hastalığın vukû bulduğu tarihi tam olarak bilmemekle birlikte, müfessirin ölüm tarihi bize bu olayın 1944'den önce gerçekleştiğini göstermektedir (Şekil 29).

³² Kasım Eryaşar, 13 Şubat 2021; Habib Ünalı, 13 Şubat 2021.

Süleyman Öğütverici'nin köy halkına şifa niyetine sunduğu çare, o yıllardan itibaren köyde gelenekselleşmiştir. Doğla Köyü'nde her yıl Nisan ayında, müfessirin el yazısı ile yazdığı duaların bulunduğu parça kumaş, köyün mezarlığa yakın yüksekçe bir tepesinde direklere takılır (Şekil 30). Köy halkı ve köy halkının yardımcıları ile ahır ve kümes hayvanları parça kumaşın altından geçerler. Ardından köyün erkekleri Kur'an-ı Kerim okurlar. Daha sonra camide yağmur duası okunur ve öğle namazının ardından kesilen kurban etinden yapılan yöresel yemekler köy halkı ve davetliler tarafından şifa niyetineyenir.³³

Şekil 30: Doğla Köyü, Törenin Düzenlendiği Tepe (2021)

Bolluk, bereket sağlamak ve salgın hastalıklardan korunma amacı taşıyan ve nesilden nesle aktarılan bu tören, köyün geleneklerinin devam ettirilmesi ve kültürel mirasın yaşatılması açısından oldukça önemlidir. Geleneklere ve emanetlere bağlılık adına Doğla Köyü sakinlerinin zamana karşı gösterdikleri direncin bir başka emsali, inancın parça kumaşta tezahürüdür. Parça kumaşta yazı dışında motif yer almamaktadır. Bu sebeple parça kumaş ile caminin harim kısmında betimlenen süsleme kompozisyonu arasında somut bir bağlantı kurmak mümkün değildir. Ancak camiye süsleyen duvar resimlerinin korunması, minberde özenle saklanan parça kumaş ve her yıl tüm köy halkının katılımı ile gerçekleştirilen tören, Doğla Köyü halkını bir arada tutan, birbirine bağlayan, inançları, törenleri, sanatları, kısaca değer birliğini meydana getiren varlıklara yükledikleri anlam, kültür kodları ile ilişkilidir. Önceki nesillerden devrıldıkları maddi ve manevi değerleri sonraki nesillere taşıma gayreti bu ilişkinin sonucudur. Doğla Camii'nde tasvir edilen kalem işi süslemeler, köy halkı için seyirlik sanat anlayışının yanı sıra, ortak inançları bağlamında taşıdığı manevi değer ile korunmaktadır.

³³ Kasım Eryaşar, 13 Şubat 2021; Habib Ünalı, 13 Şubat 2021.

Sonuç

Mecitözü'nün Doğla Köyü'nde bulunan ve 19. yüzyılın ortalarında inşa edilen Doğla Camii, boyutları, malzemesi ve örtü sistemiyle Orta Karadeniz Bölgesi'nde kırsalda inşa edilen pek çok cami ile benzer plan özellikleri sergilemektedir. Zaman içinde yapıda oluşan yıpranmayı telafi ederek caminin ibadete açık kalabilmesi adına köy sakinlerinin gerçekleştirdiği müdahaleler neticesinde yapı özgün mimari özelliklerini yitirmiştir. Söz konusu müdahaleler avluya girildiğinde son cemaat mekânı ve minarede kendini göstermektedir. Yapının kuzey cephesinde camiye sonradan eklenen birim ile ahşap minarenin yerine inşa edilen tuğla minare dış mekânda gerçekleştirilen onarımla örnek olarak verilebilir. Harim de ise duvarlar, mihrap ve minberi yarı yüksekliğe kadar kaplayan ahşap lambri özgün dokunun bozulmasına sebep olmuştur. Vaaz kürsüsü yenidir. Ancak eski kürsü üst katta muhafaza edilmektedir. Ne yazık ki aynı hassasiyet harime girişi sağlayan özgün ahşap kapıda gösterilmemiştir. Harimde gerçekleşen bir diğer onarım mahfil katında görülmektedir. Mahfil doğu ve batı yönlerine doğru uzatılmıştır. Yapı da mimari anlamda gerçekleştirilen onarımlara rağmen harimi süsleyen duvar resimlerinin bilinçli bir şekilde korunmuş olması şaşırtıcıdır. Duvar resimleri 1881 yılında betimlenmiş, 1946 yılında ise yenilenerek o tarihten itibaren müdahale edilmemiştir. Doğla Camii'nde, bağdadi kubbe, geçişler, kubbenin doğu ve batı yönünde kuzey-güney doğrultusunda uzanan dik-dörtgen tablalar ve üst kat pencereler hizasında duvar yüzeyleri kalem işi nakışlarla süslüdür. Kompozisyonda bitkisel motiflerin yanı sıra, yazı ve mimari tasvirlere de yer verilmiştir. Kırmızı, mavi, yeşil, sarı, kahverengi ve siyah renklerin kullanıldığı motifler birkaç renkli vuruşla çizilmiştir. Kompozisyonda perspektif görülmez. Bazı bitkisel kompozisyonlar ile mimari tasvirlerde şematik bir üslup göze çarpmaktadır. Camide tasvir edilen kalem işi nakışlar her ne kadar resim sanatının parlak örnekleri olmasa da, gelenekçi resim alışkanlığının tezahürüdür ve belgesel nitelik taşımaktadır.

19. yüzyıldan itibaren Mecitözü ve çevresinde camilerin harim kısmını kalem işi nakışlarla süslemek adeta bir gelenek gibi süregelmiştir. Ancak ihtiyaca binaen inşa edilen bu köy camilerini renklendiren nakkaş isimleri hakkında bilgimiz oldukça azdır. Bu nedenle ulaşılabilen nakkaş isimleri önem ihtiva etmektedir. Bölge yapılarında çoğunlukla adı geçen nakkaşlar, Zileli Emin ve Nakkaş İbrahim'dir. Alören Köyü Camii'nde ise nakkaş ismine yer verilmiş olmakla birlikte isim tam olarak okunamamaktadır. Buna göre "... Ahmet oğlu ... Ali Hüseyin ve amca oğlu...", Alören Camii'nin duvar resimlerini betimleyen nakkaş isimleri olarak belirtilebilir. Alören Camii'nin duvar resimleri, Doğla Camii'nden dört yıl gibi çok kısa bir süre önce yapılmıştır. Ayrıca kompozisyonda görülen benzerlikler iki caminin kalem işi süslemelerinin aynı nakkaşın elinden çıktığı izlenimini uyandırmaktadır. 1950'lerden

itibaren Şişko Mehmet olarak bilinen Mehmet Sebil bölgede faaliyet gösteren bir diğer nakkaştır. Bugün hayatta olmayan Mehmet Sebil'in boyalı nakışları korunamamıştır. 1990'lardan itibaren Çorum'da 100'den fazla eserin duvar resimleri nakkaş Nail Çalışkan ve ekibi tarafından betimlenmiştir. Nail Çalışkan, Çorum'un yanı sıra Türkiye'nin birçok ilinde ve Avrupa'da çalışmalarına devam etmektedir.

Mecitözü ve çevre köylerde saha çalışması esnasında dikkat çeken bir diğer önemli nokta, yapıların zamana karşı ayakta kalabilmeleri adına, özellikle son 50 yılda, köy halkının kendi imkânları ile onarım ve yenileme faaliyetleri gerçekleştirmesidir. Bu faaliyetler esnasında, özellikle duvar yüzeyleri ve tavanı süsleyen kalem işi nakışların boyanarak kapatıldığı veya Çıkrık Camii'nde olduğu gibi kısmen kapatılan özgün süslemelerin yerine yeni kompozisyonların betimlendiği görölmektedir. Bu bağlamda Doğla Camii önem arz etmektedir. Doğla camii kalem işi süslemeleri her ne kadar 1946 gibi yakın sayılabilecek bir tarihe ait olsa da, o tarihten itibaren yapı birçok onarım görmüş, ancak kalem işi süslemeler köy sakinleri tarafından korunmuştur. Bu şans değil, harimin adeta bir resim galerisini anımsatan sanatsal değerine kültürel bağlamda duyulan saygının göstergesidir. Doğla Camii'nde tavan ve duvar yüzeylerinin kalem işi ile bezenmesi sadece bir boşluğu doldurma amacı ile değil, Anadolu'da dönemin modası olan akımın Mecitözü'nde bir köy camisinde tezahürüdür. Anadolu'da yüzlerce yıllık bir geleneğin, Orta Karadeniz Bölgesinde bir köy camisinde günümüze değin ulaşması ise betimleme anlayışında görülen amatör ruha rağmen, muhtevasında sakladığı manevi değer açısından kıymetlidir. Aynı manevi değer, bereket sağlamak ve salgın hastalıklardan korunmak amacıyla yıllardır gerçekleştirdikleri törende de kendini göstermektedir. Her yıl tüm köy halkının katılımı ile yapılan bu tören, geleneklere bağlılığı göstermesinin yanı sıra kültürel mirasın yaşatılması açısından da oldukça önemlidir. Somut kültürel mirasın korunduğu gibi somut olmayan kültürel mirasın da korunması, köy halkının görsel sanat anlayışına olduğu kadar aynı kültürden beslenen ortak inançlarına verdikleri değer göstermektedir.

Kaynakça

- Arık, Rüşan. *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Bayrakal, Sedat. “Merkezi Plan Tasarımı ve Malzeme Özellikleriyle İlginç Bir Örnek: Gökçebeyli (Bergama) Merkez Camii ve Restorasyon”, *Sanat Tarihi Dergisi* 16/2 (Ekim 2007), 1-26.
- Cansever, Turgut. *İslam’da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Çerkez, Murat. “Merzifon Türbeleri”, *Sanat Dergisi* 0/11 (2010), 65-82.
- Çerkez, Murat. “Mecitözü’nde Mütevazı Bir Külliye: Alören Köyü Külliyesi”, *History Studies* 11/2 (Nisan 2019), 495-533.
- Dişören, N. Esra. *İstanbul’daki Ahşap Cami, Mescit ve Tekkeler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Dündar, Abdulkadir. *Çorum Camii ve Mescitleri*. Ankara: Motif Yayınları, 2004.
- Ersoy, Kuyulu, İnci. “Kırkağaç Çiftehaneler Camii”. *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi* 5 (1990), 103-115.
- Eyice, Semavi. “Çorum’un Mecitözü’nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi”, *Türkiyat Mecmuası* 15 (1968), 211-244.
- Francastel, Pierre. *Art et technique aux IXe et XX e siècles*. Paris: Minuit, 1956.
- Gürbıyık, Cengiz. “Turgutlu Irlamaz Köyü Camii”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (2016), 146-162.
- Heininch, Nathalie. *Sanat Sosyolojisi*. çev. Turgut Arnas. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2017.
- İlter, Fügen. *Bir Anadolu Kenti İskilip*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Karaçay, Çiğdem. “Çorum Üçköy Köyü Camii: Mimari ve Süsleme Özellikleri”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12/2 (2019), 521-538.
- Okçuoğlu, Tarkan. *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Şahin, Mustafa, Kemal. “Amasya Hamamözü- Çay Köyü Gümüşhacıköy Köseler Köyünde Bilinmeyen İki Cami”. *12. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*. ed. A. Osman Uysal vd. 73-92. İzmir: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Şahin, Mustafa. *Giresun ve Trabzon İllerindeki Bağdadi Kubbeli Camiler*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Şener Dilek. *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Yıldırım, Savaş. “Amasya Gümüşhacıköy Türbelerindeki Kalem İş Süslemeler”. *Art Sanat* 10 (2018), 293-327.
- Trt Haber, “Çorum’da restore edilen Osmanlı dönemine ait cami ibadete açıldı” (8 Ocak 2021). <https://www.trthaber.com/foto-galeri/corumda-restore-edilen-osman>

li-donemine-ait-cami-ibadete-acildi/32014/sayfa-1.html.

VGM, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter No: 412-0/0/0334.

VGM, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Defter No: 218-0/0266/2121.

Kaynak Kişiler

K1: Çalışkan, Nail (d. 1972), 13 Şubat 2021, Çorum.

K2: Eryaşar, Kasım (d.1948), 13 Şubat 2021, Doğla Köyü, Çorum.

K3: Kurt, Sinan (d. 1971), 13 Şubat 2021, Çorum.

K4: Ünaldı, Habib (d. 1966), 13 Şubat 2021, Doğla Köyü, Çorum.

